

עבריינות נוער בישראל, 2013. תמונת מצב ודרכי ההתמודדות

סוזי בן ברוך¹

תקציר

המאמר מציג תמונת מצב עדכנית אודות עבריינות בני נוער בישראל בהיבטים שונים (נתוני פשיעה, סוגי פשיעה ועוד), לצד דרכי ההתמודדות של מערכות האכיפה וגופים פורמאליים נוספים עם התופעה, בדגש על תוכנית ארצית ראשונה מסוגה (אס"א) אשר הובילה חקיקה בנושא ופועלת במרבית הישובים בארץ, ואחריה שתי אחרות הפועלות כיום ("עיר ללא אלימות" ו"מוטב יחדיו"). מדובר בתוכניות מערכתיות והוליסטיות בפריסה ארצית, שהן תולדה של שיתוף פעולה בין גורמים רלבנטיים בהובלת ראש הרשות המקומית. נתונים עדכניים מעידים על הצלחתה של גישה זו, הצלחה המתבטאת במגמת ירידה מתמשכת בפשיעת הנוער בישראל בשנים האחרונות.

מבוא

עבריינות נוער מהווה תופעה חברתית קשה המדאיגה מדינות רבות ובכללן ישראל (Spergel, 1996; Thomas & Hozler, 2003; Greenwood, Model, Rydell & Chiesa, 1995). למרות המאמצים הרבים של סוכני הפקוח הפורמאליים והבלתי פורמאליים, אחוז עברייני הנוער עלה מ-10,764 בשנת 2001 ל-14,021 בשנת 2010. ניתוח פנימי מעלה כי 28% מהעבריינים מבצעים 68% מכלל עבירות הנוער (מחלקת הנוער במשטרת ישראל, 2006), מה שאיפשר אכיפה ממוקדת כנגד אותם נערים והכנסתם תחת סורג ובריח במגמה למנוע מהם מלהמשיך לפגוע בציבור מחד, לצד ניסיון לשקמם תחת כפיה, מאידך. ההתמקדות ברשימת העבריינים הרצידיביסטים, הביאה לעליה במספר האסירים הקטינים בכלא אופק ובשיעורי הרצדביזם בקרב קטינים שהשתחררו מכלא אופק בשנת 2004. כך למשל, נמצא כי שיעור הרצידיביזם בחלוף שנה מהשחרור מהכלא היה 43%, כעבור שנתיים - 53%, כעבור שלוש שנים - 62%, כעבור ארבע שנים - 68% וכעבור חמש שנים - 72% (בן צבי וולקי, 2011). שיעורי רצידיביזם דומים נמצאו גם במדינות כמו אנגליה, בה נמצא כי 85% מהנערים חזרו לכלא בתוך שנתיים משחרורם מהכלא (Stevens & Gladstone, 2002), פינלנד, בה אחוז הרצדביזם נמצא בעלייה ועומד על 100%, וארה"ב, הסובלת מעליה בכמות ובחומרה של העבירות ואחוז הרצדביזם בקרב קטינים עמד על 56% בחלוף שנה משחרורם מהכלא (Langan, 2002; Leiter, Kennedy, Livens, Wentworth, & Wilcox, 1994). בדומה למדינות אחרות, גם בישראל חלו במהלך השנים שינויים בתפיסות התיאורטיות והערכיות, אשר השפיעו על דרכי ההתמודדות של גורמים פורמאליים עם עבריינות נוער, כולל שינויים במדיניות פתיחת תיקים לקטינים עוברי חוק, כפי שיפורט להלן.

¹ סוזי בן ברוך-בעלת תואר דוקטור במדעי ההתנהגות. שרתה במשטרת ישראל 35 שנים בתפקידי חקירות ומודיעין, קהילה ומשמר אזרחי ועבריינות נוער. שימשה כקצינת נוער ארצית במשטרת ישראל בשנים 1998 עד 2007. מרצה באוניברסיטה העברית. מאחריה כארבעים שנות נסיון בעבודה עם נוער. בכתיבתה מסייעת בנסיגה הרב בשטח כמובילה וכשותפה לשינויים הרבים שנעשו בתקופה זו.

מדיניות פתיחת תיקים פליליים לקטינים עוברי חוק

מדיניות פתיחת תיקים פליליים לקטינים החשודים בביצוע עבירות פליליות עברה שינויים, זאת בעקבות הנחת העבודה של גורמי מקצוע שעבריינות של קטינים הינה תוצאה של נסיבות שאם ניתן יהיה לשנותן בהצלחה, ייפתח בפני הקטין חלון הזדמנויות ששיבו למעגל החיים הנורמטיבי והחברה תרוויח אזרח שלא יהווה נטל עתידי עליה. למרות זאת, עם השנים הלכה והתרחבה אוכלוסיית הקטינים בסיכון ובסכנה² במדינת ישראל. גם היום, בשנת 2011, חיים ילדים רבים ברמות שונות של סיכון לביטחונם הפיזי, הנפשי, לאיכות חייהם הבסיסית ואף לעצם קיומם (בן ברוך, 2006). סיכון זה בא לידי ביטוי בפגיעות פוטנציאליות (גירושין, אבטלה, קשיי הגירה), בפגיעות עקיפות (חשיפה לעוני, לעבריינות, להתמכרות ואלימות בין הורים) ובפגיעות ישירות (קורבנות להתעללות, הזנחה ועבריינות נוער), פגיעות אשר עלולות להביאם לבצוע עבירות כצורך הישרדותי.

פשע נוער משמעה ביצוע מעשה אסור על פי חוק בידי קטינים בני 12 עד 18, שיש בו פוטנציאל לפגיעה באחרים (למשל, עבירות תקיפה, רצח, שוד, גניבה) או בעצמם (סמים, אלכוהול), ושהמחוקק קבע לצידו סנקציות חוקיות כלפי מבצע העבירה (בן ברוך, 2002).

המאה העשרים התאפיינה בתמורות ובשינויים במגמות הפשיעה של בני הנוער ובמאפייניהם, אשר הובילו בתגובה לשינויים בדרכי הפיקוח וההתמודדות עם סוג פשיעה זה. במקביל, ההתפתחויות שחלו בתחום מדעי החברה, הובילו לבחינה ולהבנה טובים יותר בנוגע לגורמים להתפתחותן של התנהגויות סוטרות, לצד המאפיינים החברתיים והפסיכולוגיים הקשורים למבצעי העבירות (גבע, 2005 אדד, 1989. אדד, 2001). מדינות כדוגמת בריטניה וקנדה (המשרד לביטחות הצבור, 2009) החלו בפיתוח תוכנית מערכתית אינטנסיבית המשנה את נתוני הפשיעה במדינתן. גם בישראל, מאז 2001, משקיעה המדינה תקציב מוגדל בתוכניות לאומיות למניעת פשיעה, כדוגמת אס"א (2001) ("עיר ללא אלימות" (2004) ו"מוטב יחדיו" (2005) עליהן יפורט בהמשך.

קטינים בפלילים בישראל – נתונים סטטיסטיים

נתוני הפשיעה של קטינים בישראל, מצביעים על התנודות והשינויים שחלו לאורך השנים בכמות ובסוגי העבירות בהם הם מעורבים, שינויים המושפעים ממצבים ומנסיבות חברתיות, בטחוניות וכלכליות שהתרחשו במדינה מאז הקמתה. בחינה עדכנית של נתונים מהשנים האחרונות מראה, כי מאז 1987, שנת האנתיפאדה הראשונה, חלה עליה מתמשכת בפשיעת הנוער בישראל, עליה שנבלמה רק בשנים האחרונות (משנת 2004 ואילך) ומתבטאת בירידה משמעותית מתמשכת ועקבית במספר התיקים הפליליים שנפתחו כנגד קטינים. משנת 2004 חלה ירידה מ-40,456 תיקי-נוער, שנפתחו על ידי משטרת ישראל ל-28,500 תיקי נוער שנפתחו בשנת 2010.

לצד מגמת הירידה בכמות התיקים (העבירות), חלה עלייה במספר המעורבים בתיקים: חלקם של העבריינים הקטינים מסך העבריינים בישראל עלה מ-8.4% (10,371 עבריינים) בשנת 2000 ל-9.3% (14,021) בשנת 2010 (השנתון הסטטיסטי של משטרת ישראל, 2010). התפתחות זו מצביעה על שינוי במגמת עבריינות הנוער, המתבטאת בהפיכתה ל"עבריינות של חברותא", קרי, בפחות עבירות שותפים יותר עבריינים. נתוח פנימי מעלה שבשנים אלה חלקם של העבריינים הקטינים היהודים והעולים ירד מעט, בעוד שחלקם של הקטינים העבריינים הלא יהודים בעבירות הכפיל עצמו (מ-4,283 בשנת 2000 ל-

² קטין בסכנה - קטין המבצע עבירות מסיבות שונות. מוכר למשטרה.

8,176 (בשנת 2008). במקביל לעליה במספר הקטינים עוברי החוק בישראל, משנת 2004, חלה גם עלייה של פי שניים במספר הקטינים המעורבים בעבירות שאינן ברורות אחריות פלילית (660 ילדים מתחת לגיל 12 שנים). (נתוני משטרת ישראל, מדור סטטיסטיקה). נתון המצביע על ירידה בגיל המעורבים בעבירות.

נעויות עוברות חוק. בישראל כבשאר מדינות העולם, עבריינות הנוער מאופיינת כמי שמבוצעת ברובה בידי בנים, אולם בשנים האחרונות מסתמן שינוי במגמה זו, המתבטא במעורבות הולכת וגדלה של בנות-קטינות בביצוע עבירות. בשנת 1998 חלקן של הקטינות בפשיעת הנוער היה 2.4% ובשנת 2010 חלקן הוכפל ועמד על 8.4% מסך עבירות הנוער. כיום, בקרב היהודים-הבנים אחוז עוברי החוק (26.1% ממספר הקטינים עוברי החוק בישראל) גבוה מאחוז הבנות (12.6% מסך הקטינים עוברי חוק בישראל), בעוד שבקרב בני נוער במגזר הלא יהודי, אחוז הבנים עוברי החוק (25.2% מסך הקטינים עוברי חוק בישראל) קרוב לזה של הבנות (20% מסך הקטינים עוברי חוק בישראל) (נתוני הלמ"ס שנתון סטטיסטי לישראל 2009, לוח 11.10). נתונים מעניינים אלה מצביעים על שינוי במאפייני פשיעת הנוער בישראל אשר לצד הדרישה לשוויון מגדרי קיימת מגמה למעורבות יותר קטינות בעבירות. (אדלר, 1975).

קטינים עצורים ואסירים. באשר למספר הקטינים העצורים והאסירים בישראל, נמצא כי בין השנים 2002 - 2009 חל גידול של פי שניים במספר האסירים הקטינים (מ-40 ל-85), כאשר מספר הקטינים העצורים עד תום הליכים גדל פי שלושה (מ-52 ל-152) (שב"ס - שנתון סטטיסטי, 2009). מגמה זו מסבירה את מדיניות האכיפה האגרסיבית המופעלת כיום כנגד קטינים רצדביסטים, כשהכוונה לאותם 28% מרשימת העבריינים הקטינים המעורבים ב-68% מפשיעת הנוער בישראל (מחלקת הנוער במשטרת ישראל, 2006).

לסיכום, נתוני פשיעת הנוער בישראל משתנים לאורך השנים כאשר נכון לשנת 2011, למרות התוכניות הלאומיות והירידה המשמעותית בכמות העבירות בהן מעורבים קטינים, ישנה עלייה מדאיגה במספר הבנים והבנות המעורבים בפשיעה (פחות תיקים אך יותר עבריינים). מגמה זו מושפעת, בין השאר, מהשוויון המגדרי וכן מעליית חשיבותה של קבוצת השווים על פני ההורים והמורים, בעיני הקטינים (בן ברוך, 2009).

עבריינות נוער בישראל – פרמטרים למדידה

משטרת ישראל קבעה שלושה פרמטרים למדידת פשיעת נוער: כמות העבירות (התיקים), אופי העבירות וחומרת העבירות המבוצעות על ידם. במבט הסטורי על עבריינות הנוער בישראל, ניתן להבחין בשינויים מהותיים שחלו בשלושת הפרמטרים הללו לאורך השנים (בן ברוך, 1998).

כמות העבירות. הנתונים משקפים רק עבירות אשר נחשפו על ידי משטרת ישראל ולא כוללים עבירות שלא נחשפו או שקורבנותיהן לא דיווחו על התרחשותן. עוד נמצא, כי כמות וסוגי העבירות המבוצעות בידי קטינים, מושפעים גם מהמצב החברתי, הכלכלי והבטחוני במדינת ישראל, כפי שיפורט להלן. בשנים 1948 עד 1965, תקופה שהתאפיינה בעלייה מאסיבית לישראל, 70% מהפשיעה בארץ בוצעה על ידי קטינים עולים בני עדות המזרח (בעיקר ממדינות צפון אפריקה), אשר סבלו ממחסור כלכלי ומחוסר שוויון מעמדי-חברתי (חסין, 1982).

בשנים 1965 - 1976, חלה ירידה בפשיעת הנוער בישראל. ירידה זו מוסברת בשיפור במצב הכלכלי ובהשקעה של המדינה בחינוך ובשרותים חברתיים, שהביאה גם להעדפת תהליכי שיקום על פני ענישת קטינים עבריינים, להרחבת גיל הקטינות (מגיל 16 לגיל 18), ולהעלאת גיל האחריות הפלילית (מגיל 12 לגיל 13).

בשנים 1976 עד 1980, עם שינוי גיל הקטינות מ-16 ל-18 שנים, חלה עלייה במספר העבירות שבוצעו בידי קטינים בגילאים אלה, עלייה המוסברת באוזלת ידה של המשטרה בשל חוסר היערכות מוקדמת שלה להתמודדות נאותה מולם.

בשנים 1980 עד 1987 חלה ירידה בפשיעת הנוער, ירידה המוסברת בפעילות אינטנסיבית ובתגבור תקנים לגופי האכיפה והחינוך מחד, לצד גישה סלחנית יותר של המשטרה המתבטאת באי פתיחת תיקים פליליים לקטינים עוברי חוק שנעצרו בפעם הראשונה (אלא בפתיחת מעין תיק "אי תביעה" שאינו מופיע במרשם הפלילי אלא נגזר בתנאי שהקטין לא יבצע עבירה נוספת במהלך השנה לאחר עבירה זו).

בשנים 1987 עד 2004, מצביעים נתוני המשטרה על מגמת עליה מתונה בפשיעת הנוער, בעיקר משנת 1994 ואילך. יש הרואים בכך את תוצאות השפעתה של העליה המאסיבית בשנים אלו ממדינות חבר העמים ומאתיופיה, עלייה שסבלה מחבלי קליטה קשים בשל פערים תרבותיים וחברתיים, לצד חסכים כלכליים.

עם זאת יצוין, כי לצד התאקלמות והשיפור כלכלי, חוותה המדינה מלחמות ומשברים לאומיים (מלחמת הסקאדים מעירק, 1991, אנתרופאדה 2000, מלחמת לבנון השניה, 2006, ההינתקות ב-2005) אשר הגבירו את הלכידות החברתית מחד, והובילו לירידה ברמת הפשיעה מאידך. כאמור, מאז שנת 2004 מצביעים הנתונים על מגמת ירידה בכמות העבירות (מ-40,456 ל-29,600 בשנת 2010) לעומת עלייה בכמות העבריינים המשתתפים בהן. (מ-8.4% בשנת 2000 ל-11.1% בשנת 2010). (מדור סטטיסטיקה, משטרת ישראל, 2011). מצביע על שינוי באופי העבירות של קטינים: יותר קטינים מבצעים פחות עבירות.

אופי העבירות. מאז קום המדינה ועד היום חלו שינויים בסוגים ובאופי העבירות המבוצעות על ידי בני נוער בישראל. שינוי עיקרי אחד מתייחס לירידה בדומיננטיות של עבירות רכוש, שבוצעו בעיקר על ידי בני נוער מהגרים במהלך העשורים הראשונים שלאחר קום המדינה, להן התווספו מגוון עבירות מתחום הסמים, אלימות, הונאה, מין, ועבירות מחשב, אשר קודם לכן לא נכללו במפת הפשיעה של בני הנוער בישראל.

חומרת העבירות. בשנת 1999, בעקבות מעשי רצח של ארבעה קטינים שבוצעו בידי קטינים, קמה סערה ציבורית ותקשורתית גדולה שהגבירה את הדאגה הציבורית מפני עבריינות נוער, לצד האשמת המשטרה ומערכת החינוך באוזלת יד בכל הקשור להתמודדות עם נוער עובר חוק. נתוני האלימות הקשים הצביעו על עליה בעוצמה ובחומרת העבירות המבוצעות על ידי בני נוער בישראל (מדור סטטיסטיקה, משטרת ישראל). האלימות הפכה לקשה וחמורה יותר, והשימוש בסמים ובאלכוהול הפכו לשכיחים יותר גם בקרב בני נוער משכבות סוציו-אקונומיות גבוהות המכונים "בני טובים", שבעבר היו נחלתם של בני נוער ב"סיכון". גם המסגרת הבית ספרית, אשר אמורה להוות מקום מוגן ובטוח לילדים, הפכה למסגרת שיש להגן עליה מפני ההשפעות החברתיות והסביבתיות השליליות הרווחות בארץ כמו גם בשאר מדינות העולם, של היעדר ערכים ומתירנות ללא גבולות (בן ברוך, 2006).

לסיכום, בשלושת הפרמטרים למדידת פשיעת נוער, תמונת המצב המדאיגה שאפיינה את שנות ה-90 עד שנת 2004 אמנם הולכת ומתמתנת, אולם במקביל ישנם סימנים המעידים על שינוי אופי וסגנון העבירות העכשוויות, הנובעות בין השאר גם מהיחשפותם של קטינים לאינטרנט והשלכותיו בעידן הגלובאלי (מדור סטטיסטיקה, משטרת ישראל, 2009).

קטינים עוברי חוק בישראל: מאפייני העבירות והעבריינים

נתוני המשטרה לשנת 2007 מראים, כי עם הגיל חלה עלייה בכמות העבירות המבוצעות בידי קטינים בישראל. נמצא כי 3% מעבירות הנוער בוצעו על ידי קטינים בני 12, 6% על ידי בני 13, 13% על ידי בני 14, 19% על ידי בני 15, 28% על ידי בני 16 ו-31% על ידי בני 17. קרי, 78% מהעבירות בוצעו בידי קטינים בני 15 עד 17. נתון מדאיג שבחלקו מוסבר בערך המוסף של אווירת המתירנות הרווחת בקרב נוער וצעירים בנוגע לשתיית אלכוהול ושימוש בסמים (מחלקת הנוער במשטרת ישראל, 2007).

בדומה למצב הקיים בשאר מדינות המערב, גם בני הנוער בישראל מעורבים כמעט בכל סוגי העבירות בהן מעורבים בגירים: עבירות סמים, רכוש, רכב, אלימות לסוגיה, מין, מחשב ועוד. נכון לשנת 2010, נתוני הפשיעה בקרב קטינים עוברי חוק מצביעים על דומיננטיות של עבירות אלימות (14,626 תיקים) הכוללות עבירות כנגד הסדר הצבורי, כנגד גוף האדם ועבירות מין, ולאחריהן עבירות רכוש (8222 תיקים), סמים (3965 תיקים) ועבירות אחרות (נתוני מדור סטטיסטיקה, משטרת ישראל). להלן תוצג סקירה קצרה אודות השינויים שחלו במפת הפשיעה בקרב בני נוער בישראל ביתר פירוט.

עבירות סמים. מדובר בעבירות חשיפה הדורשות מאמצים ניכרים מצד כוחות האכיפה לשם חשיפתן. בשל חלופות הסמים שמייצרים הסוחרים, הפכו ה"טריפים" והאקסטות בשילוב עם אלכוהול (שעד לשינוי החקיקה בשנת 2011, היה זמין לכל ונמכר, ללא הקפדה, גם לקטינים), לחלופות שאינן מופיעות בפקודת הסמים האסורים ולפיכך לא נחשבו ללא חוקיים. (אלפאסי, 2006). עבירות סמים מתחלקות לשני סוגים עיקריים: שימוש עצמי – עבירות בהן חלה עליה של 2% בשנת 2010, והחזקה וסחר בסמים – עבירות בהן חלה ירידה של 13% בשנת 2010. מנתוני המשטרה (מדור סטטיסטיקה, 2010) מצטיירת מגמה של עלייה במספר תיקי הסמים שנפתחו כנגד קטינים בין השנים 2001 – 2004, כאשר משנת 2004 ואילך מגמה זו מתהפכת כאמור ומתבטאת בירידה במספר תיקי הסמים. יש הרואים באלכוהול גורם עיקרי לכך בשמשו חלופה לסמים. מצב זה הוביל את משטרת ישראל לקבוע מדיניות אכיפה מחמירה כנגד שיכורים הנתפסים נוהגים תחת השפעת אלכוהול, או כאלה המעורבים במעשי אלימות תחת השפעת אלכוהול (בן ברוך, 2006).

עבירות רכוש. כאמור, עבירות אלה, שהיו הדומיננטיות ביותר במפת הפשיעה של בני הנוער מאז קום המדינה עד שנת 1965, הלכו ותפסו נפח מופחת עם הזמן, בעוד שבמקומן חלה עלייה בסוגי עבירות אחרות, כמו אלימות, סמים, שמוש ברכב ללא רשות (שבלי"ר), גניבת רכבים, עבירות מחשב ועוד. עם זאת, נתוני משטרת ישראל (משטרת ישראל, 2010) מצביעים על כך שבעשור האחרון עבירות רכוש עדיין תופסות נתח משמעותי מפשיעת הנוער: הן ממוקמות במקום השני (אחרי עבירת האלימות), ומהוות כשליש מעבירות הנוער. אולם גם כאן, מבט מעמיק בנתונים מצביע על מגמת ירידה עקבית ומתמשכת בעבירות הרכוש בקרב בני נוער משנת 2005 ואילך: בשנת 2001 – נפתחו 12,670 תיקים, בשנת 2002 – נפתחו 13,356 תיקים, ב-2003 – 14,729, ב-2004 – 16,149, ב-2005 – 14,357 תיקים, ב-2006 – 12,502, ב-2007 – 11,470, ב-2008 – 11,029, ב-2009 – 8925 תיקים וב-2010 – 8222 תיקים. קרי, ירידה של כשליש מעבירות הרכוש במהלך העשור האחרון.

עבירות אלימות. משנת 1997, עבירות אלימות, ההולכות ותופסות נתח גדול מסך עבירות הנוער בישראל ומהוות כיום כ- 50% מסך כלל העבירות, מדאיגות ביותר את החברה הישראלית. מעשי האלימות בקרב בני הנוער בישראל אף הפכו לחמורים יותר וגבו קורבנות רבים, מצב שהוביל להתערבות ממשלתית בעניין שהתבטאה בהקמת ועדת שרים לאלימות (1999), על ידי השר מתן וילנאי.

נתוני עבירות האלימות בקרב בני נוער מראים, כי בין השנים 2001-2009 כמות התיקים בעבירות אלה עלתה מ-3,790 ב-2001 ל-3,802 בשנת 2009, כאשר כמות העבריינים השותפים בעבירות אלה כמעט שהוכפלה (נתוני מדור סטטיסטיקה, 2010, משטרת ישראל). מחקרם של בנבנישתי, חורי-כאסברי ואסטור (2006) מצביע על כך שסוגי האלימות השכיחים ביותר אליהם נחשפו התלמידים במחקרם הם אלימות מילולית (80%), הטרדה מינית (26%) ואלימות פיזית חמורה (20%). עוד עולה מניתוח פנימי של נתוני המשטרה בנושא אלימות, כי בין השנים 2001-2009, חלה ירידה במעורבותם של קטינים-יהודים וקטינים-עולים בעבירות אלימות (מ-66% ל-44% ומ-31.5% ל-23.5% בשנת 2009, בהתאמה) בעוד שמעורבותם של קטינים לא-יהודים בעבירות אלה דווקא עלתה (מ-33% ל-45%) (מדור סטטיסטיקה, משטרת ישראל).

זירות ההתרחשות של עבירות האלימות. מניתוח נתוני המשטרה בנוגע לעבירות אלימות שבוצעו בידי בגירים עולה, כי עבירות אלה בוצעו על ידם בשעות הבוקר במגרשי חניה, בכבישים ובמקומות תעסוקה, בעוד שבשעות הלילה הן בוצעו במרכזי הבילוי ובכבישים. באשר לעבירות אלימות שבוצעו בידי קטינים, עולה כי בשעות הבוקר והצהריים בוצעו העבירות במוסדות חינוך ובסביבתם, כאשר בשעות הלילה ובדומה לבגירים, הן בוצעו בעיקר במרכזי בילוי. מגמת העלייה במעורבותם של קטינים בעבירות אלימות בבית (נתון שעלה מ-15% בשנת 1998 ל-18% בשנת 2006) ובמוסדות חינוך (נתון שעלה מ-25% בשנת 1998 ל-33% בשנת 2008), מוסברת על רקע אובדן הסמכות ההורית והמורית (בן ברוך, כנס חינוך בחיפה, 2009).

אלימות בית ספרית. האלימות במוסדות החינוך מהווה כשליש מסך עבירות האלימות המבוצעות בידי בני נוער. מדובר במוקד אלימות שהעלה את דאגת ההורים עד כדי דרישתם להתערבות ממשלתית. עבירות אלה כוללות החל מפגיעות פיזיות "קלות" יחסית (מכות, שוד) ועד לפגיעה פיזית חמורה (תקיפה מינית, אינוס, הריגה, רצח), וכן עבירות אלימות נלוות כמו איומים, סחיטה, החזקת סכין, מכירת אלכוהול ו-ונדליזם. (גמפל, 1999. גמפל וזוהר, 2002).

בשנת 1994 פורסם סקר בינלאומי בו השתתפו 24 מדינות מצפון אפריקה ואירופה, שבדק שיעורי חשיפה של תלמידי כיתות ו' – י"א למעשי אלימות שונים במסגרת מערכת החינוך. סקר זה דירג את מדינת ישראל בשליש העליון של חשיפת תלמידים לאלימות בית-ספרית. בשנת 1998, בתקופת עבודתה של וועדת ווילנאי, פורסם סקר שנערך בישראל, אשר הצביע על מגמת יציבות באלימות הבריונית (הצקות הטרדות) במוסדות חינוך בין השנים 1994-1998 (הראל, אלגובוגן-פרנקוביץ, אבו-עסבה וחביב, 2002). מחקר אחר שהתמקד באלימות מינית בבית הספר (גומפל וזוהר, 2002) העלה, כי מרבית התלמידים שנפגעו או היו עדים לאלימות שכזו, אינם מדווחים או פונים בבקשת עזרה, וכי צוות ההוראה אינו מודע לגודל הבעיה ולא מתקיימים דיונים עם התלמידים בנושא זה.

לצד זאת יצוין, כי מאז שנת 2004 ישנה מגמת ירידה מתמשכת בפשיעת קטינים במסגרת הבית ספרית, כפי העולה ממחקר הערכה עדכני של משרד החינוך (שפ"י 2011), כמו גם מנתונים של משטרת ישראל. כך למשל, בשנת 2008 נחקרו 4697 אירועי אלימות בית ספרית, זאת לעומת 4125 אירועי אלימות בשנת 2010 (ירידה של 11.8%) (מדור סטטיסטיקה משטרת ישראל, 2010).

דרכי התמודדות עם עבריינות נוער

במשך שנים רבות דנים חוקרים ומומחים בעולם בעבריינות הנוער ובדרכים הראויות להתמודדות עימה. כיום ההבנה היא שהתנהגות עבריינית מושפעת ממגוון גורמים ומכאן שגם ההסברים לקוחים משדות מחקר שונים: פסיכולוגיה, סוציולוגיה, קרימינולוגיה וביולוגיה (למשל, מוס, 1988; פרויד, 1978; אריקסון, 1987). בהתאמה לכך, במהלך השנים חלו שינויים בדרכי ההתמודדות של המדינות השונות עם עבריינות נוער, על בסיסן פותחו תוכניות שונות ומגוונות, כפי שיפורט להלן.

הגישה הרפואית. עד שנות ה-60, הגישה הרפואית שרואה בעבריין חולה שיש לטפל בו כמו בכל חולה אחר, היתה הדומיננטית ביותר להתמודדות עם עבריינות בכלל, כולל עם עבריינות נוער. **בשנות ה-60** עלה קרנה של "גישת הפקוח החברתי", הרואה בקשרים חברתיים אמצעילמניעת עבריינות, בהיותם מחזקים תחושות של מחוייבות, מעורבות, זיקה לאחרים ואמונה במוסכמות החברה. **בשנות ה-70** התיאוריה הדומיננטית ששלטה בתחום הייתה "תאוריית התיוג" (ארונסון, 1984; אדווין למארט, 1968), שהזהירה מפני תסמונת פגמליון או "נבואה המגשימה את עצמה". תיאוריה זו מבחינה בין סטייה ראשונית לשניונית, מושגים ההופכים למוכרים בלקסיקון המקצועי ומהווים מונחי יסוד להתייחסות גם במשטרה, בשרות המבחן לנוער ובמערכת המשפט עד היום. **בשנות ה-80** הופיעה תיאורית נגד בשם "תאוריית ההרתעה", הרואה בתיוג ערך חשוב להרתעה. לפי גישה זו, עונשים חמורים ירתיעו עבריינים צעירים מלבצע אותם. חשוב לציין שבתקופה זו בישראל, דנה הכנסת בהורדת גיל האחריות הפלילית (אשר שנתיים קודם לכן הועלה לגיל 13 בעקבות "חוק יצחקי"³) בשל ההחמרה שחלה בעבריינות בקרב קטינים, שהובילה לדרישה ציבורית לנקיטת יד קשה יותר כנגד בני הנוער. לעומת זאת, בשנות ה-90 עם הירידה במעורבות קטינים בפשיעה והדגש שניתן לזכויות הילד, החלו להישמע ביקורות וספקות בנוגע ליעילותה של תיאוריית ההרתעה. גם בארץ הולכת וגוברת גישת הרווחה (הגישה החינוכית, שיקומית, טיפולית) על פני האחרות, כאשר חתימתה של מדינת ישראל על "האמנה הבינלאומית לזכויות הילד" בשנת 1991, הובילה להעמדת הילד במרכז החברה המערבית והשפיעה על הגישה הנוהגת כיום ביחס לקטינים עוברי חוק (שהם, רהב, ואדד, 1987; חביב ואחרים, 1998).

כיום, מתלבטים אנשי מקצוע בעולם בין שני מודלים מרכזיים להתמודדות עם נוער עובר חוק: הראשון, "מודל הצדק" (המקושר עם גישת ההרתעה), הדוגל בענישה אחידה **בהתייחס לסוג העבירה**, ללא התחשבות בנסיבות האישיות של הנאשם. השני הינו "מודל הרווחה" (המקושר עם גישת התיוג ותאוריות שיקומיות) הדוגל בהתייחסות **לעבריין** עצמו ולמאפייניו הייחודיים, ולא לעבירה שבוצעה. לפי גישה זו, יש להתחשב בנסיבות האישיות של הנאשם אשר הביאו אותו לביצוע העבירה במטרה לשקם את הקטיין, על מנת למנוע את חזרתו לפשע (מניעת רצידיביזם). בארה"ב משתמשים בשני המודלים כאשר החלוקה הינה לפי **חומרת העבירה**, מי שמבצע עבירה קלה לא יטופל דרך מערכת החוק ומי שמבצע עבירה חמורה כן יטופל דרך מערכת החוק על פי "מודל הצדק". לבטים דומים הביאו את הולנד ושוודיה להעדיף את "מודל הרווחה". בישראל, בשנים האחרונות ובדומה למצב בארה"ב, ישנה העדפה לשילוב של שתי הגישות, השיקומית והעונשית (הרווחה והצדק). (שהם ואחרים, 1987; חביב ואחרים, 1998)⁴.

³ חוק יצחקי- הובל על ידי חבר הכנסת יצחק יצחקי אשר הצליח להעלות לגיל 13 גיל אחריות פלילית (מגיל 12-9 לאחר מבחני הבנה) טענתו התבססה על העובדה שמרבית העבריינים הקטינים הם ממוצא מזרחי וזה בגלל הפער העדתי. כ"כ לגיל 13 בהלכה, בר המצווה, יש משמעות היכולה להשליך גם לכיוון נטילת אחריות הילד על מעשיו.

⁴ ציטוט מעבודת סימניריון של הילה בן ברוך-סיני, סטודנטית למשפטים בקרית אונו, 2010.

נראה כי ההתמודדות של מדינת ישראל עם עבריינות נוער, מושפעת גם מתמונת המצב הנקודתית: ככל שגוברת הפשיעה, ישנה העדפה למודל הצדק (הגשת תיקי נוער לתביעה) וככל שישנה רגיעה בתחום זה, ישנה העדפה למודל הרווחה המתבטא בפתיחת "טיפול" או אי תביעה (טיפול מותנה), על פני תיק פלילי, והסתפקות באזהרה וסגירת התיק.

לסיכום, בשנת 1998 בעקבות העלייה ברף הפשיעה בקרב קטינים, עליה שגרמה לבהלה ציבורית ותקשורתית ואילצה גורמים ממשלתיים רלבנטיים למצוא פתרונות הולמים, החליט שר החנוך דאז, יצחק הלוי, על הקמת וועדת ווילנאי(1998-1999) – וועדה צבורית לצמצום האלימות בקרב ילדים ונוער. בשנה זו הצהירה גם המשטרה על שילוב כוחות ושימת דגש להתמודדות עם עבריינות נוער, במטרה לצמצמה. את מקומה של העשייה האינדיווידואלית של כל סוכן פקוח בנפרד, החלו להחליף פתרונות מערכתיים והוליסטיים של הגופים השונים העוסקים עם בני נוער, כפי שיפורט להלן (בן ברוך, תוכנית א"סא, 2001).

גורמי אכיפה

מעגל ההתמודדות המועדף במשטרה נע על פני רצף אשר אמור להביא לשיפור תמונת המצב המדאיגה של הפשיעה בישראל. הכוונה ל: שינוי מאזן הכדאיות (סדרי עדיפות) דרך מדיניות אחידה, חוסר סובלנות (אפס סובלנות לעבירות), דגש על בולטות ונוכחות, אכיפה אפקטיבית, יצירת הרתעה והגדלת ההסתברות להיתפס, קיצור תהליכים (העברה מיידיית של התיק לביהמ"ש תוך כדי בקשה למעצר עד תום הליכים), שיפוט מהיר וטיפול מאסיבי בעבריינים הרצדביסטים. כל זה במקביל לטיפול ממוקד יותר בנפגע העבירה, על פי חוק זכויות נפגעי עבירה, 2006 והנחיות חדשות המיידעות את הקרבן במצב התיק ומשתפות אותו בתהליך קבלת החלטה באשר לתיק. (תוכנית תקיפה, משטרת ישראל, 2001). תוכנית זו היתה גם מנת חלקן של יחידות האכיפה בנושא נוער. אי לכך, על רקע הנתונים הקשים במעורבות של קטינים בפשיעה, במסגרת תוכנית ה"יעדים ומדדים" (תוכנית שאימצה את תורתו של ג'וליאני, ראש עיריית ניו יורק. התוכנית מתבססת על עקרון הפרטו (הוגה דיעות איטלקי) ומכונה: "20 80": הכוונה להתמקד בטריטוריה של 20- תחנות משטרה המייצרות 80% מהפשיעה בישראל. מיקוד שהביא לתגבור משמעותי של תחנות משטרה אלה. בהתאם לכך,

פשיעת הנוער הוכרזה על ידי המשטרה כיעד מרכזי לטיפול. המשמעות היא הפנייה של כל שוטר לעסוק בנושא זה על פי חלוקת עבודה הנקבעת בתוכנית עבודה משולבת, ברמת התחנה, המרחב, המחוז וברמה ארצית. יחידות חדשות המושתתות על עקרון השותפות עם הקהילה תוגברו והפכו חוד חנית לנוכחות משטרתית בבית הספר. הכוונה ל**שיטור קהילתי** (1996) – המייצג פלוסופיה, אסטרטגיה ומדיניות של שיטור הממוקדת במניעת עבריינות ובמאבק בפשיעה על בסיס קהילה חזקה אשר ביחד עם המשטרה מניעה תהליכים הנדרשים לאפשר איכות חיים טובה יותר (גמבשי, 1995). כיום יש 380 שוטרים קהילתיים. מודל עבודה הנחשב מוצלח בהיותו מקרב את המשטרה לקהילה ומקל על תושביה. במקביל, הוחלט על **שינוי בכמות ומבנה יחידות הנוער בשטח** – תוספת משמעותית של 370 תקנים (160%) המאפשרת הקמה ועיבוי שמונה יחידות נוער חשיפה מחוזיות ומרחביות (יחידות תקיפה ואכיפת עבירות נוער ברמה המחוזית), הכשרת רכזי מודיעין נוער מיוחדים, האוספים מידע רק בנושאי נוער ועיבוי יחידות נוער ברמת התחנה. יציאת הנ"ל לשטח גרמה לעליית שיעורי החשיפה של עבירות, ועבריינים ולתגובת שרשרת המשליכה על כל השותפים לדרך: עלייה בכמות המעצרים של קטינים,

בכמות העבריינים, בכמות התיקים, עליה בהפניות לפקידי סעד לחוק הנוער (נחשפו יותר ילדים מתחת לגיל 12 מבצעי עבירות הנכנסים להגדרה של קטינים נזקקים)⁵ עליה בהפניות לשרות המבחן לנוער, עליה בהפניות לסניגוריה ציבורית, עומס על תובעים, פרקליטים ובתי המשפט ועליה בשיעור האסירים. תוספת התקינה במשטרה (ששמה לה את הנוער כיעד תקיפה מרכזי) יצרה "צווארי בקבוק" קשים בקרב שאר השותפים לדרך. האידיאל של לעבוד על פי חוק הכלים השלובים נתקע ונוצר "פקק". כתוצאה מכך, מרבית המערכות האחרות תוגברו, להוציא משרד הרווחה, (פקידי סעד לחוק הנוער, חוקרי ילדים וקציני מבחן לנוער) שהתקשה מאד לעמוד במשימה ונאלץ לעבוד על פי סדרי עדיפות. על רקע החסר הזה ולמרות לו, נוצרו חיבורי עבודה ומודלי עבודה חדשים ומוצלחים, המתבססים על שת"פ הדוק ורצף טיפולי בינמשרדי. הכוונה למודלי עבודה הקיימים בשטח מזה שנים כדוגמת: צדק מאחה - ק.ד.ם. (קבוצת דיון משפחתית⁶, Braithwaite&Marshall, 1999) - תהליך של גישור פלילי הנותן לנפגע עבירה תחושה של הליך הוגן (Angle, 2004; Strang, 2002). חקיקה להליך חלופי בישראל עברה בכנסת (2011) ומאז הפכה ליעד נמדד במשטרת ישראל ומועדפת מתוך דרכי התמודדות אחרות. **פרוייקט ליווי נפגעי עבירה** - הכולל הכנת הנפגעים להעיד בביהמ"ש, **הקמת מרכז הגנה לילד** - המאגם כל גורמי החקירה, הטיפול והבדיקה הרפואית על מנת להקל על נפגע העבירה, **תוכנית סיכויים** - לעולים חדשים ולנוער בסיכון וכן, תוכנית אס"א (אלימות, סמים ואלכוהול) אשר בפעם הראשונה נכתבה ויושמה ברמה ארצית. תוכנית מערכתית והוליסטית המובלת על ידי ראש הרשות המקומית ומחברת כל הגופים יחדיו:

תוכנית אס"א

תוכנית אס"א היא תוכנית מערכתית והוליסטית שנכתבה והופצה בשנת 2001⁷ לאחר שאושרה והובלה ע"י המשטרה, מרכז השלטון המקומי, משרדי הממשלה הנוגעים וארגונים מובילים, כתוכנית לאומית. התוכנית נותנת מענה מקיף ומשלב כל הגורמים העוסקים בנוער ברמה הישובית, מובלת על ידי ראש הרשות המקומית ביחד עם מפקד התחנה המשטרתית וכל גורמי הישוב העוסקים בנוער. בעיקרה נותנת מענים לכל אנשי הישוב בדגש על ילדים ונוער, בנושאי אלימות, סמים ואלכוהול. ביה"ס יכול תוכניות לימוד ופרוייקטים ידידותיים ואילו במרחב הפנאי - הפיכת ביה"ס למעין מרכז קהילתי בשעות אחה"צ, פתיחת מגרשי הספורט עד חצות, פעילות להורים ועוד.

עקרונות ההתערבות של תוכנית אס"א - גיוס ראשי הרשויות המקומיות כמובילי הפרוייקט, ראייה מערכתית והוליסטית, בניית גוף משימתי כולל לצד מרכז הדרכה ארצי, קביעת מטרות וניהול עקבי, שותפות יעילה עם ארגונים קהילתיים (יצירת שותפויות, שמוש במתקני הקהילה בצורה מושכלת), שמוש במתנדבים, מעורבות גבוהה של המשפחה, תאום תוכניות וקשר עם ביה"ס, שילוב

⁵ קטין נזקק - קטין שעל פי סעיף 2 לחוק הנוער טיפול והשגחה אינם מסוגלים להכילו בגלל מצבם או בשל היותו מסכן עצמו

⁶ ק.ד.ם. - בשיתוף שירות מבחן לנוער, משרד המשפטים וגיוינט-אשלים. הליך אלטרנטיבי להעמדה לדין, שבו מפגישים את הנער הפוגע ומשפחתו המורחבת, עם נפגע העבירה ותומכיו. המפגש מתקיימים בנוכחות קצין משטרה, קצין מבחן וגורמים מקצועיים אחרים. המפגש מאורגן ומונחה ע"י מתאם ניטרלי. במהלך מפגש זה, נבנית במשותף תוכנית, הכוללת התנצלות ופיצוי הנפגע, תרומה לקהילה, וגיבוש דרכי טיפול מוסכמות. היתרון בקד"מ - כמו בגישור, גם כאן נבנות תוכניות מכוח הסכמה שבסופה לחיצת יד ותחושת העצמה לקורבן. מחלקת הנוער במשטרה נרתמה לק.ד.מ. עם תחילת דרכה בארץ כבר משנת 1998. המודל יצא לדרך בשנת 2000 ונחשב להצלחה.

⁷ **אס"א** - תוכנית שנכתבה על ידי סנ"צ, ד"ר סוזי בן ברוך, דאז, ראש מדור נוער, אושרה ע"י וועדת אסא בינמערכתית ארצית ומשרדי הממשלה והפכה לתוכנית לאומית. משנת 2001.

המגזר העסקי ברמה ארצית ויישובית, זיהוי קבוצות אוכלוסיה בסיכון, זיהוי הצרכים ותכנון כוללני ברמה יישובית וארצית, בצוע הערכה מעצבת. (בן ברוך, 2001).

במודל אס"א הובלטה הגישה ש: *שותפות מבטאת בעיקר אחריות משותפת. אחריות משותפת פירושה שותפות בהישגים ושותפות בנטל.* (שלו ויחזקאלי, 1994). תוכנית זו פועלת תחת הכותרת: "ילד שמעסיקים אותו לא מעסיק אחרים". בשנת 2004, (לאחר שהתוכנית פעלה במרבית היישובים בארץ), הוסף ארגון כלים משמעותי: "נקודות האדומות" (Hot Spots) הממקדות פשיעה נקודתית. עבודה מורכבת זו פעלה תחת וועדות בינמערכתיות ברמת היישוב וברמה הארצית הנקראות: וועדות אס"א. **ועדות אס"א (אלימות סמים ואלכוהול)** – וועדה בינמערכתית תוך וחוץ משטרתית ברמה ארצית ויישובית: **ברמה היישובית** – משלבת הוועדה בראשות ראש הרשות המקומית את מפקד התחנה וקצין הנוער בתחנה ביחד עם כל הגורמים היישוביים הפועלים בתחום זה ו**ברמה התחנתית** – משלבת הוועדה, בראשות קצין הנוער, את כל גורמי המשטרה ומציל"ה (המועצה הציבורית לצמצום האלימות) העוסקים בנוער. שתי הוועדות פועלות בשילוב ותיאום מטרות.

"נקודות חמות" (Hot Spots)

בשנת 2004, כמצוין לעל, בהמשך לפעילות של תוכנית אס"א והעבודה המשולבת ברמת היישוב, החליטה מחלקת הנוער במשטרה על מיפוי פשיעה ארצי על פי "נקודות החמות" (וייסבורד ולורנס שרמן, 2004). הכוונה למניעת פשיעה ב"נקודות חמות" ("HOT SPOTS"), בדגש על מזעור הזדמנויות. שיטה זו טומנת בחובה מניעת פשיעה יעילה, מה שהוכח במחקר שדה רנדומאלי חדשני על ידי וייסבורד ולורנס שרמן. לאחרונה, צוין ע"י ה-National Academies of Science בארצות הברית, כי מחקרים בהם מוקדו משאבי המשטרה ב"נקודות חמות" מהווים את הראיות החזקות ביותר, הזמינות כיום, ליעילות המשטרה. (National Research Council final report on Police Practice and Policies, 2004, p. 250). מסקנתם מבוססת בעיקר על חמישה מחקרים אקספרימנטאליים של שיטור "נקודות חמות", כאשר פרופסור וייסבורד, (ראש החטיבה לקרימינולוגיה בירושלים), היה חוקר ראשי בשלושה מהמחקרים הללו.

סגל הפיקוד הבכיר קיבל מיפוי יישובי בו נכתב שלאור העלייה בחשיפת עבירות נוער בשנים האחרונות ולאור התחושה הקיימת בציבור של חציית קווים אדומים על ידי בני הנוער המעורבים בפשיעה, הוחלט על מתן ארגון כלים בידי המפקדים בשטח. מדובר בכלי עבודה המאפשר לשקף את תמונת מצב פשיעת הנוער באמצעות מיפוי גיאוגרפי של פשיעת בני נוער ברמת היישוב. כאן הושם הדגש על המשך עבודת שילוב ידיים של כל הגורמים למציאת פתרונות חלופיים לעבריינים, לזירות העבירה ולסוג העבירה המאפיינים "מקום חם" כזה. (ספר הנקודות האדומות הארצי, מחלקת הנוער, משטרת ישראל, 2004).

שיטה זו מיקדה את רשימת העבריינים הרצדביסטים והרחקתם מהקהילה כי :

באשר לרצדביסטים⁸ - אשר ביצעו את עיקר עבירות הנוער (28% מהעבריינים הקטינים בצעו 68% מעבירות הנוער), הוחלט על המשך חיזוק ארבעה מעגלים: מעגל ההסברה (לנוער והורים על "מפגעי הזמן" ופיתוי הרבים⁹) החשיפה (רכזי מודיעין נוער יחודיים שהביאו מידע רב בשילוב עם חקירה

⁸ רצדביסטים – על פי מפתח מודיעין וחקירות – מי שבצע ארבע עבירות ויותר במהלך 4 שנים בין גיל 12 ל-18.
⁹ ימי אינטרנט – כללו הסברים כלל אירגוניים באשר ליתרונותיו וסכנותיו. ימי מניעת אלימות במוסדות חינוך להורים ותלמידים, ימי משטרה קהילה – החושפים עשיית המשטרה, השתתפות בפורומים קהילתיים, הקמת סיירות הורים ביישובים, גיוס למשמר האזרחי ועוד.

משולבת טכנולוגיה¹⁰), חיזוק מעגל החקירה (מינוי חוקרים מקצועיים אשר שקדו על איסוף ראיות, מעצרים מהירים, חקירה מקיפה ובקשות למעצרים עד תום הליכים) וחיזוק מעגל התביעה (הבאת העבריינים הרצדביסטים לדין מיידית). מגמה זו העצימה את הרחקת העבריינים מהאזור תוך השבת הבטחון האישי של האזרח באזור הנקודות החמות. חיזוק ארבעת מעגלים הביא גם לעליה במספר האסירים הקטינים שופטי הנוער ונציגי הפרקליטות הצטרפו לסיורי שטח שחשפו בפניהם המציאות האחרת, המסכנת ומסוכנת לקטינים¹¹. תנופה זו משפיעה על שדרוג בית הסוהר לקטינים היחיד בארץ, כלא אופק", אשר בשנת 2001 הופך מקור עלייה לרגל למדינות בחו"ל. שינוי זה אמור היה למזער את כמות העבריינים הרצדביסטים אלא, כמצויין במאמר, מחקר שהתפרסם ממש בעת כתיבת שורות אלה משקף תמונת מצב מדאיגה: 72% רצדביזם של בני נוער לאחר חמש שנות שחרורם מכלא הנוער (בן צבי ודרור וולקין, 2011). תמונת מצב המחייבת הטלת מירב הכוחות בשלב המניעה.

"עיר ללא אלימות"

תוכנית מערכתית שהחלה לפעול כתוכנית פיילוט לראשונה בעיר אילת ממשנת 2004 (שלוש שנים לאחר הפעילות המוצלחת של תוכנית אס"א בעיר) ועד שנת 2007. עיקריה של תוכנית זו דומים לעיקרי תוכנית אס"א. משנת 2007, הועתקה התוכנית ל-12 ישובים נוספים, ובשנת 2011 הוחלט על הרחבתה ל-70 ישובים, מתוך הכרה בה כתוכנית לאומית המתוקצבת בחלקה על ידי הממשלה. מחקר הערכה שבדק את יעילות התוכנית, מצביע על הצלחת הפרוייקט (מט"ח, 2011).

לסיכום, הראיה המערכתית הוליסטית אכן נתנה מענה למרבית גורמי האכיפה והטיפול במעגל העברייני, העצימה כל גורם בנפרד והדגישה חשיבות שילוב הידיים של כולם. גדולתה של גישה זו היתה בניצול הקיים, בעיקר, על ידי איגום המשאבים הקיימים. שיטה החוסכת דקורות. רוב הגורמים תוגברו והתמקצעו באופן משמעותי, מה שאיפשר התמודדות יעילה מול עבריינים רצדביסטים, שהורחקו מהסביבה החברתית בה פעלו וממנה הושפעו, וכן מול עבריינים "מתחילים" שזכו לטיפול מיידית הולם. נתוני משטרת ישראל ומשרד החינוך מצביעים, כאמור, על מגמת ירידה מתמשכת בכמות העבירות המבוצעות בידי קטינים, מאז שנת 2004.

סיכום

המאמר הציג תמונת מצב עדכנית אודות עבריינות הנוער בישראל, לצד גישות ודרכי ההתמודדות השונות עמה בישראל ובעולם. וועדות רבות טרחו בחיפוש אחר פתרונות למזעור פשיעת הנוער בישראל, פשיעה אשר עוצמתה, ולא רק כמותה, טומנת בחובה השלכות הרסניות על החברה הישראלית. נתוני פשיעת הנוער אילצו את גורמי המקצוע לחפש אחר חלופות רלבנטיות להתמודדות עם התופעה המורכבת, ההולכת ומחמירה במידת חומרתה, מאז שנת 1987. הנסיונות בחו"ל מעידים על היעילות הטמונה במאמץ מערכתי משותף למניעת ולצמצום פשיעה. זאת באמצעות איגום משאבים של כלל הגורמים בקהילה, הכולל קביעת תחומי אחריות משותפים

¹⁰ במסגרת שיתופי הפעולה תרמה הרשות להתמודדות בסמים מצלמות נסתרות, מכשירי קשר מיוחדים, תקציבים לכניסה למקומות בילוי וטכנולוגיה מסייעת לתייעוד עבריינים ללא חשיפת בלשי הנוער. הכשרתם המקצועית והטכנולוגיה החדשה איפשרה רמת חשיפת עבירות גבוהה מבעבר.

ובלעדיים, לצד קביעת נהלים וקווים מנחים בהתייחס לבעיות אתיות ומשפטיות אפשריות. יש מקומות בהם השותפות מעוגנת ב"חוזה" או "אמנה" המציינים את חלקו של כל אחד מהגורמים בשותפות זו (גבע ואפרתי, 1997). נסיונות אלה אומצו גם בישראל, זאת על רקע הנחת עבודה לפיה מאבק יעיל בפשיעה, מחייב עבודה מערכתית משותפת בין הגופים הרלבנטיים השונים. עקרונות תוכנית אס"א (2001) הובילו, בין השאר, להטלת האחריות לצמצום הפשיעה על ראש הרשות היישובית, מתוך הנחה כי נושא זה צריך להיכלל בין תפקידיה של הקהילה המקומית (שלו ויחזקאל, 1994). זאת באמצעות רתימת כל הגופים העוסקים בתחום זה, כשהכוונה לרשות המקומית, המשפחה, מערכת החינוך, לשכות הרווחה, התעסוקה, הבריאות, התכנון האורבני, בית המשפט והמשטרה בדגש על ממצאי ה"נקודות האדומות" (מחלקת נוער, 2004 ואילך) ומיקוד ברצדביסטיים..

מילים כגון סינרגיה, שותפות והשתתפות תפסו את מקומן של מילים המצביעות על בלבדיות של כל גורם בנפרד. ועדיין, השאלה עימה מתמודד כל גוף היא כיצד יגן על האינטרסים היחודיים שלו. שאלה זו מצאה את פתרונה בתוכניות המערכתיות שפותחו ומיושמים כיום בפועל, בהן ניתן מקום לכל אחד מהגורמים להתמבטא באופן ייחודי ולהיות מועצם. התוכנית הראשונה, אס"א, הבליטה את החשיבות והיעילות הטמונה בשילוב ידיים ורתימת מרבית אנשי הישוב, זאת לצד הסברה אינטנסיבית של מערכת החינוך ומתנדבים, אכיפה מתואמת ומסונכרנת, לעיתים אגרסיבית¹², תקשורת חושפת ומעצימה, חקיקה שמצמצמת הזדמנויות לפריעת חוק (למשל, בנושא סמים ואלכוהול), אכיפה מתוגברת של המשטרה והחמרת הענישה מצד בתי המשפט, שגרמה להעלאת ההרתעה ולירידה במספר העבירות בהם מעורבים קטינים. תוכניות מערכתיות נוספות כדוגמת "מוטב יחדיו" ו"עיר ללא אלימות" אשר פעלו על בסיס עקרונות דומים לאס"א, הרחיבו את את יריעת העשייה המשותפת וסייעו להמשך ירידה משמעותית מתמשכת בפשיעת הנוער.

¹¹ 1800 מעצרי קטינים בשנת 2009, (26.7%) היו מעצרים עד תום ההליכים או עד כל החלטה אחרת. זאת, בהשוואה ל-772 מכלל המעצרים מסוג זה בשנת 2000 (או 193 בשנת 1995, שהיו רק 5.5% מכלל המעצרים).

¹² אכיפה אגרסיבית-הגדרה שלי לחיבור של משטרה, רשות למאבק בסמים, פקוח עירוני, משרד בריאות ומשרד התמ"ת כנגד מוכרי אלכוהול מזויף, סמים והחזקת כלי עישון. כעלי המקום מעוכבים ומקום הבילוי או הפצויה נסגר.

מקורות

- אדד, מ' (1989). קרימינולוגיה - העבריינין בהתהוותו. תל אביב: אור - עם.
- אדד, מ' (2001). נגטיביזם בגיל ההתבגרות. בתוך מ' אדד, וי' וולף (עורכים), עבריינות וסטייה חברתית-תיאוריה ויישום (עמ' 41 – 56). רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.
- אופנהיימר, מ' ותימור, א' (2005) מאסר, חינוך ודימוי עצמי-השפעת לימודים במרכזי חינוך בבתי הסוהר על דימויים העצמי של האסירים. "צוהר לבית הסוהר" (בהוצאת שירות בתי הסוהר), מס' 11 (דצמבר 2007), עמ' 70-81.
- אלפסי, י' (2006). לא רואים בעיניים: מתבגרים המעורבים בהתנהגויות פליליות וסחר בסמים. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- אטקינסון, ר"ל, אטקינסון ר"צ, סמית, א', בס, ג"ד והילגרד, א"ר (1994). מבוא לפסיכולוגיה. תל אביב: הוצאת לדור.
- ארונסון, א' (1984). היצור החברתי: שיפור יחסי אנוש. תל-אביב: ספרית פועלים.
- אריקסון, א' (1987). זהות נעורים ומשבר. תל אביב: ספרית פועלים.
- אריקסון, א' (1988). ילדות וחברה. תל אביב: ספרית הפועלים.
- אשד-פלך, מ' (1996). הפסיכולוגיה בשטח ההפקר. הוצאת מבע.
- בן ברוך, ס' (2006). עבריינות נוער ודרכי התמודדות. נדלה מ- www.police.gov.il
- בן ברוך, ס' (2009). הזדמנות שניה. נדלה מ- www.police.gov.il
- בן ברוך, ס' (2004). צדק מאחה. נדלה מ- www.police.gov.il
- בן צבי, ק' ווולק, ד' (2011). חוזרים למאסר: רצידיביזם של אסירים פליליים משוחררי 2004 בישראל. בתוך עבירות ועונשים בישראל, תיאוריה ויישום.
- גבע, ר' (2005). כיצד נלחמים בפשיעה. תל-אביב: גומא.
- גבע, ר' ואפרתי, ט' (1997). שיטור קהילתי בעולם, התפתחות, יישום והערכה, היחידה לשיטור קהילתי דצמבר, ירושלים.
- גימשי, ד' (1995). תוכנית בסיס ליישום אסטרטגי של שיטור קהילתי - 1995 (טיוטה להערות), משטרת ישראל, היחידה לשיטור קהילתי, ירושלים.
- גימשי, ד' (1995). שיטור ישראלי בארץ ובעולם " משטרת ישראל, היחידה לשיטור קהילתי, ירושלים. דוחות שנתיים, משטרת ישראל (2006, 2007, 2009).
- הורוביץ, ת' (2006). בית הספר כזירת אלימות מפגש לעבודה חינוכית – סוציאלית, גיליון 23, 45 – 66. הראל, י', אלגובוגן-פרנקוביץ, ש', אבו-עסבה, ח' וחביב, ג' (2002). נער בישראל: רווחה חברתית, בריאות והתנהגויות סיכון במבט בינלאומי. ירושלים: ג'וינט-מכון ברוקדייל, המרכז לילדים ולנוער ואוניברסיטת בר-אילן, המגמה לסוציולוגיה של הבריאות.
- ויניקוט, ד"ו (1995). הכל מתחיל בבית. תל אביב: דביר.
- בראגה, א' ווייסבורד, ד' (ספטמבר 2001 – ינואר 2004). שיטור מקומות בעייתיים – מוקדי פשיעה חמים ומניעה אפקטיבית, הוצאת אוניברסיטת אוקספורד. חוקר ראשי "קריירה פלילית של

מקומות: מחקר אורך" (\$286,000) ("Criminal Careers of Places: A Longitudinal Study"), The National Institute of Justice, ליאונרד, ד' ושטראוס, ס' (1997), העימות חיוני לחדשנות- המפתח טמון בהפיכת חיכוך ליצירתי. כתב העת אקזקיוטיב, אוגוסט- ספטמבר, תל אביב. מוס, ר"א (1988). תאוריות על גיל ההתבגרות, תל-אביב: ספרית פועלים. שמיד, ר' (2006). דין וחשבון הועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה, מדינת ישראל, משרד הרווחה. שוהם, ש"ג, רהב, ג' ואדד, מ' (1987). קבוצות עברייני נוער. קרימינולוגיה (עמ' 379-391). ירושלים ותל אביב: שוקן. שוהם, ש"ג ושביט, ג' (1990). עבירות ועונשים. תל אביב: עם עובד. שלו, א' ויחזקאלי, פ' (1994). מודל טיפול מערכתי משולב בתחנת ב"ש בעבירות שימוש בסמים ואלימות בין בני זוג.

מקור נתונים מהלמ"ס ומשטרת ישראל: מחלקת הנוער. נתוני נוער (2006). מתוך מדור סטטיסטיקה, משטרת ישראל. נקודות אדומות (2004). -מחקר מקיף ישובים שנעשה במחלקת הנוער ב-2004 ואילך למיקוד כוחות האכיפה ואחרים העוסקים בזה. מתבסס על תורתו של פרופ. וויסבורד, ירושלים. נתוני הלמ"ס שנתון סטטיסטי לישראל (2009). לוח 11.10.2009. תוכנית תקיפה, משטרת ישראל, 2001.

Adadd, M.(1983). *Integrative view of aggression*, Israel Studies in Criminology, No. 6, 1-28.

Adler,F.(1975a) *Sisters in crime: The rise of the new female criminal*, New York:

. McGraw-Hill Adler,

Anthony A. Braga and David L. Weisburd (2010) , *Policing Problem Places: Crime Hot Spots and Effective Prevention*, USA : Oxford University Press.

Braithwaite, J. (1999). *Restorative justice: Assessing optimistic and pessimistic accounts*, *Crime and Justice*, 25, 1 – 127.

Chamberlain, P. (1996). *Treatment foster care for adolescent conduct disorder and delinquency: The Oregon Social Learning Center Monitoring Program*. In E. D. Hibbs & P. S. Jensen. (Eds), (2004), *Psychosocial Treatments for Child and Adolescent Disorders: Empirically Based Strategies for Clinical Practice, Second Edition*,. Washington, DC: American Psychological Association. pp. 475-490
Criminology, 6, 1-28.

- Domenach, J.M. (1981). "Violence and Philosophy", In Domenach, J.M et. All (Eds.), (1981), "Violence and its Causes", Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
- Epstein, J. S.(1998). Introduction: *Generation x, Youth Culture and Identity*: In: J. S. Epstein.(Ed), *Youth Culture: Identity in A Postmodern World"*, USA: Blackwell Publishing. pp. 1-23
- Greenwood, P.W.,Model , K.E.,Rydell,C.P., & Chiesa, J.(1996).*Diversity children from a life of crime.Measuring and benefits*. Santa Monica, Ca: RAND.
- Kinnear, K. L. (1995).*Violent Children: A Reference Handbook*. California: ABC-CLIO, Inc.
- Kratcoski, P. C., & Kratcoski, L. D. (1990). *Juvenile Delinquency*, New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Kutzer, D. J. (1990). *Psychobiological Factors in Violent Behavior*, In Herzberg, L. J., Ostrum, G. F., & Field, J. R. *Violent Behavior: Assessment & Intervention* New-York: PMA Publishing Corp.
- Langan, P.A.(2002) *Recidivism of Prisoners Released in 1983*. U.S. Department of Justice Office of Justice Program. Bureau of Justice Statistics, Special Report.: <http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/pub/pdf/rpr94.pdf>
- Marshall, T. F. (1999). *Restorative justice: An overview*. London: Home Office.
- Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure* . New-York: Free Press.
- Parent,G., Leiter, V., Kennedy, S., Livens, L.,Wentworth,d., & Wilcox, S.(1994). *Conditions of Confinement Juvenile Detention And Correction Facilities*.Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention department of Justice, Washington, D.C.
- Reid, J.B.(1993). *Prevention of conduct disorder before and after school entry*: Relating intervention to development findings. *Journal of Development and Psychopathology*, 5, 243-262.
- Reid, J.B.,& Eddy ,J.M.(1997). *The prevention of antisocial behavior*: Some considerations in the search for effective intervention. In: D.M. Stoff, J.Breiling, & J.D .Maser(Eds), *The handbook of antisocial behavior*, New York: Wiley. Pp. 343-356.
- Spergel, I.A.(1995).*The youth gang problem:A community approach*.New York:Oxford University Press.
- Sutherland, E. H., & Cressey, D. R. (1978). *Criminology*, Philadelphia: Lippincott
- Skinner, B.F.(1983) *The behavior of organism*. New York: Appleton-Century Crofts.

Stott, D.H. (1950) *Delinquency and human nature, UK* : The Carnegie United kingdom Trust.

Strang, H. (2002). *Repair or Revenge: Victims and Restorative Justice*. New York: Oxford University Press.

Stevens ,A.W.& Gladstone, B.M.(2002).Lwarning not Offending,Effective intervention to tackle youth transition to crime in Europe, RPS Rainer, Westerham, Kent.